

гімназію в Рогатині, скоротила Українську гімназію в Коломиї та відкрила деякі класи в Академічній гімназії (філії) у Львові. Тим часом професор С. Шах приймав до ПЧГ прогнаних учнів з інших гімназій та створив центр для лемківської молоді, яку збирав з допомогою українських парохів з різних районів Лемківщини. Створив також осередок для дітей із Східної України. Для них 1936 р. побудовано тут окрему бурсу ім. Симона Петлюри. 1944 р. — виїхав з родиною на Захід, де ще протягом 15 років працював як класичний філолог у німецьких державних гімназіях. 1978 р. — переїхав у Сідней (Австралія). Автор (під псевдонімом С. Перський) "Популярної історії товариства "Просвіта" (1932), розвіток з історії галицького шкільництва, зокрема історії ПЧГ (у Звітах дирекції гімназії за 1933—1938 рр.). У 1955—1956 рр. вийшли у світ три частини його спогадів "Львів — місто моєї молодості" та "Між Сяном та Дунайцем" (спогади про Перемишль і Лемківщину). Автор понад 200 статей, які друкувалися у тижневику "Християнський голос" та інших виданнях. Член Українського богословського наукового товариства, спілки Українських журналістів, дійсний член НТШ (з 1954 р.), голова Шкільної ради при ЦПУЕН та товариства "Рідна школа" заступник голови Ради Українського християнського руху. Відзначений Папою Павлом VI титулом Лицаря — Камандора Ордену св. Сильвестра Папи.

Романа Кобальчинська
**ПОЕЗІЯ ЗВИЧАЇВ ТА ОБРЯДІВ
НАЙБІЛЬШОГО НАРОДНОГО СВЯТА**

Святий вечір у рідній хаті

З давніх давен в Україні величальним словом і обрядовою дією створювали у цей день образ багатства, щастя, миру і спокою у своєму домі. Ще влосвіта господиня розпалювала під дванадцятьма полінами і заходжувалася готувати дванадцять святвечірніх страв. Наставляла узвар, варила горох, квасоллю, смажила капусту, рибу, ліпила вареники, готувала бараболлю, гриби, кашу гречану з конопліаним молоком, голубці з пшоном, коржі з маком та кутю з товченої пшениці.

Доки господиня поралася біля печі, господар уважно оглядав господарство. Усе живе і мертве повинно зустріти Свят вечір на своєму місці: ніщо не може бути поза домом, у чужих руках — позичене чи десь забуте.

Сім'я теж повинна бути вдома. Боже сохрани, казали люди, десь заночувати в цю ніч, цілий рік будеш блукати по світу, боронь Боже і сваритися в цей день.

Коли сонце заходило, починали готувати домашній вівтар. Господар вносив "ділуха" — гарно сплетений сніп жита, що є символом врожаю, — і вітався з господинею, ніби вперше бачив її цього дня:

— Дай, Боже, здоров'я!

— Помагай, Боже, — відповідала вона, — а що несеш?

— Злато, щоб увесь рік ми жили багато!

Господар хрестився і віншував родину:

— Віншую вас щастям, здоров'ям, з цим Святим вечором, щоб ви в щасті і здоров'ї ці свята провели та інших дочекалися — від ста літ до ста літ, поки пан Біг назначить вік!

Сходила вечірня зоря, батько сповіщав родині, що Свят-Вечір настав. Перш ніж приступити до вечері, він голував худобу і "запрошував гостей"

Надворі з мискою куті та бичем у руках господар кликав:

— Морозе, морозе, йди до нас кутю їсти!

Вслухався, іще закликав, а після третього разу погрожував бичем і промовляв:

— Як не йдеш, то не йди і на жито-пшеницю, всяку пашницю. Іди краще на моря, на ліси та на круті гори, а нам шкоди не роби...

Свята вечеря — це спільна вечеря всього роду. Господар запрошував усіх родичів — навіть мертвих і тих, що пропали безвісти. Спочатку молилися за душі померлих, а потім за себе.

Господиня брала з рук господаря кутю, ставила її на стіл, і родина вечеряла. Розпочиналися забави. Малі діти тішились ялинкою, залазили під стіл і там “квоктали” — “щоб квочки сідали”. За це мати кидала їм у соломку горішки, цукерки та дрібні грони.

На Середній Наддніпрянщині, Полтавщині, Поділлі діти носили вечерю до близьких родичів: онуки — до баби і діда, хрещеники — до хрещених батьків. На Гуцульщині, Буковині та Покутті заможніші газди йшли з вечерєю до бідних.

Наприкінці Свят-Вечора, при свічці, вся родина тихими голосами колядувала “Бог предвічний народився” мовила молитви. Один з її зразків автору вдалося записати на Прикарпатті.

Молитва за українську землю

Господи Боже, Владико Небесний, що небом і землею управляєш, зішли свою ласку й на українську землю і глянь на неї ласкаво. Ти знаєш, Господи, скільки праведної крові борців наших і скільки гіркою поту хлібороба нашого випало на ту рідну землю. Не дай же, Господи, нашої землі в наругу напаснику. Нехай животворна роса щедрою і благолатей Твоїх упаде на українські ниви й лани, на поля й левали, на ліси й діброви, на гори й долини, на стени й на моря українські. Нехай красується українська земля, вільна й свободна, і нехай не топче її ворожа стопа, але нехай буде наша рідна, прарідна земля окрасою вінця й слави Твоєї. Амінь.

(Записано від Параски Трутяк, с. Космач Івано-Франківської області).

Коляда

Колядувати починали не в усіх місцевостях України одночасно: на Слобідській Україні, Наддніпрянщині та Гуцульщині — на перший день Різдва Христового, а на Покутті, Львівщині діти, повечерявши, йшли з колядою вже на Святий вечір.

Колядували парубки та дівчата, а в Галичині, на Буковині та Гуцульщині й газди. Але по всій Україні першими коляду розпочинали діти. Зберуться, підійдуть до хати, стануть під вікнами — та в один голос:

- Благословіть колядувати!
- Колядуйте!
- А кому!
- Господареві!

Не минали хати вдови, бо старші наказували: “Гріх обминути бідного!”

На перший день Різдвяних свят парубки колядували із звійлою та дзвінками. Така ватага мала до десяти колядників: ватажок — “береза” звідар, міхонша та інші.

Спочатку ватага підходила до вікна, і “береза” гукав:

- Пане господарю, благословіть Христа славити!
- Просимо! — відзивався з хати господар.

Колядники співали:

Нова радість стала,
Яка не бувала,
Звізда ясна над вертепом
Увесь світ осіяла.
Де Христос родився,
Там світ просвітлився,
І пастушки з ягнятком,
Перед Божим дитятком

На коліна припадають,
Царя-Бога вихваляють:
Ти небесний Владарю,
Пошли, Боже, літа многі
Цього дому господарю,
Щоб і хліб родився,
Щоб і скот плодився,
Щоб цей пан-господар
Нічим не журився.

Насамкінець "береза" віншував:

— За цим віншусмо вас, чесний та величний наш пане, усім добром, усім гараздом, що собі у Господа Бога жадаете та думкою думаете, щоб так воно і сталося! Поможи вам Боже ці свята мирно опровалити та інших у радості й веселості щасливо діждати, а нам, колядникам, ласкаві будьте, не за зле мати, що у ваш чесний та величний двір повернули. Поверни до вас Господи Боже ласкою своєю небесною на цілий рік і вік! Сим вас віншуємо, а самі усім чесним і гречним низько вклоняємося. Здорові будьте, в гаразді оставайтесь!

Цікавою є легінська коляда на Гуцульщині. Там вибирали "березу", "виборця" — скарбника, "коня" — міхоношу, скрипаля, трембітаря, сопілкаря та кількох плясунів.

Плясуни з бартками (сокирками), до яких прив'язані дзвоники, йшли попереду. "Плясом" ватага підходила до хати. Коли гадза хотів, щоб колядники йому "дім звеселили", він виходив на поріг з калачем у руках, а газдиня — з повіском льону. "Виборець" підносив їм дерев'яний різьблений хрест. Поцілувавши хрест, газдиня перев'язувала його повіском, а гадза давав "виборцеві" калач і кидав гроші до скриньки. Ватага заходила до хати, сідала за стіл і колядувала по черзі господареві, господині, синові, дочці та всьому "живому і мертвому достатку" — худобі, хаті. Закінчувалася коляда віншуванням. "Береза" виходив наперед і мовив:

— Віншуємо вас, аби у вашій загороді було стільки овечок, скільки в сім домі дрібних кришок. Віншусмо вам многі літа, з цим святом, з Новим роком та Святим Різдвом. Дай вам, Боже, здоров'я!

По віншуванні колядники тричі вклонялися газлі, газдині і, танцюючи від столу до дверей, виходили з хати.

Дівоча ватага до хат не заходила, колядувала під вікнами. Дівчата носили на довгій тичці ліхтар, що мав форму місяця або сонця. Тут також була "береза" яка заспівувала:

Ой, сивая та і зозуленька
Усі сади та і облітала,
А в одному та і не бувала,
А в тім саду гри тереми:
У першому — красне сонце,

У другому — ясен місяць,
А в третьому — дрібні зірки.
Ясен місяць — пан господар,
Красне сонце — жона його,
Дрібні зірки — його дітки.
Добрий вечір!

Починаючи з першого дня Різдва, ватаги парубків ходили із вертепом, символом якого є дерев'яна скринька у вигляді церкви або хати. Тут знаходилися фігурки пастирів, царів, новонародженого дитяти — Ісуса Христа та звізди.

Вертеп — це веселе різдвяне дійство з колядками, піснями та жартами. На відміну від давнього вертепу — лялькового театру, театралізованої драми — вертеп кінця XIX та початку XX століття — це своєрідна розповідь про народження Ісуса Христа, появу благовісної зірки на небі, пастирів та трьох царів, що йдуть на поклін до новонародженого дитяти. Вертепне дійство завершується смертю паря Ірола, опісля якої розігруються веселі побутові сценки: залицання парубка до дівчини, циганське ворожіння і таке інше. Наприкінці вистави вертепники колядують і співають “Многі літа” господареві.

Кобилойка

Був ще такий звичай на Львівщині — на Різдво парубки ходили з кобилоюкою. Робили її так. З дошки вирізували голову коня, гриву йому чіпляли з конопляної пряжі. “Верхівець” переодягався на козака, мав довгі вуса, баранячу шапку, жупан або свиту. Відколядувавши, ватага з кобилоюкою заходила до хати. “Верхівець” співав:

Гойса, гойсаса,
Кобилойка наша.
У нашої кобилойки
Золоті підківоньки,
Солом'яна вузда.
Кобилойку осілав,
В вашу хату прискакав.
Щоби вас повиншувати,
Щастя й долі побажати
На многая літа.
Без кобилойки нігде
Вам робота не піде.

На весілля, на хрестини
Кобилойка завезе
Як вороги-супостати
Схочуть нас повоювати,
Шаблю в руки й на війноньку:
Гей, вію, сива кобилойко!
А як з війни повернувся,
Треба буде — оженюся.
Буду жінку в хаті мати,
Кобилойку шанувати.
Гойса, гойсаса,
Кобилойка наша.

*Записано автором від В. І. Шагала,
с. Пижанковичі Львівської області*

Щедрий вечір. Маланка

За тиждень після коляди, напередодні Нового року, -- Шедрий вечір, або свято Маланки.

Повсюдно в Україні на Шедрий вечір, як зоря засяє, батько запалював свічку і обкурював хату ладаном. Мати ставила на стіл вечерю, а на покуті — велику макітру з пирогоми.

Парубки та дівчата в цей вечір водили Маланку з “козою” та шелрували. За Маланку вбирався парубок, що вмів “штуки викилати” — дотепно жартувати. З ним ходили “орач” з чепіцами, “сівач” з сівнею, “дід” з батогом, “коза”, “циган”, “циганка” і “чорт”. Уся ватага заходила до хати, де збиралися дівчата, а потім рухалася селом з жартами та піснями. “Циганка” ворожила, “циган” коні міняв, “коза” грала на скрипці й танцювала під спів хору:

Го-го-го, коза!
Го-го-го, сіра!
Го-го-го, біла!
Де коза ходить, там жито ростить!
Де не буває, там вилягає...
Де коза ногою, там жито — копою!
Де коза рогом, там жито — стогом!

Після “кози” “орач” заорював, “сівач” засівав — всі щедрували.

Новий рік. Защедрини

Ще тільки починало розвиднятися на Новий рік, а малі хлопці із рукавицею, в якій повно зерна — всього по пригорщі: пшениці, жита, ячменю, вівса, гороху, — йшли посівати. Спочатку кожен засівав у своїй хаті, стоячи перед образами, проказував: "На щастя: на здоров'я та на Новий рік, щоб ролило краще, як торік — жито, пшениця та всяка панщина... Дай Боже!"

Сійся, ролися,
Жито, пшениця,
Зверху колосиста,

Зі споду корениста,
Будьце зі святом здорові,
З Новим роком!

За народним віруванням, перший посівальник приносить до хати щастя. На Слобожанщині господарі просили його обов'язково посидіти на порозі — "щоб кури сідали та курчат виводжували". Зерно після посівальників збирали і віддавали курям — "щоб добре неслися", а горох зберігали до весни. Потім його годувували гусеняткам — "щоб великі росли".

Дівчата на Новий рік не посівали — вважалося, що вони щастя не приносять. Тому посівали лише хлопчачки і парубки.

У ніч перед Новим роком двері хат не замикали. Люди чекали посівальників...

Другий Свят-Вечір

Напередодні Водохрещів святкували другий Свят-Вечір, або Голодну кутю. Увесь цей день (18 січня) віруючі люди нічого не їли — постили. Сідали вечеряти, як і на перший Свят-Вечір, коли засяє вечірня зоря. До столу готували пісні страви.

У цей день біля церкви святчили воду. Люди квітчали глечики безсмертником, сухими васильками, стрічками. Вода, освячена з налвечір'я, — "вечірня вода" вважалася святішою, аніж з Водохрещів. Була зцілюва від всякого лиха".

Після вечері діти "проганяли кутю" — вибігали з хати і паличком били в причільний кут, примовляючи:

Тікай, кутя, із покутя,
А узвар — їти на базар.
Паляниці, лишайтеся на поліщі...

Пізно вночі мисливці стріляли з рушниць, а парубки — із самопалів. Такий звичай побутував і на Січі, тільки козаки стріляли ще й з гармат.

На другий Свят-Вечір на Галичині, Львівщині та Чернігівщині водили козу та щедрували, співаючи:

Ой, на леді, на Йордані,
Святять воду три янголи
Йордан воду розливає,
Ворон коні панує

Кожний із щедрувальників носив із собою оберемок ліщини. За щедрівку газда виносив пригоріцу вівса, намоченого у воді, і висипав його хлопцям у торбу. Щедрівник у свою чергу давав газді гілку ліщини. Защедрований овес згодовували худобі — “на розіліт” а гілка ліщини оберігала її від “усього злого”

Майже по всій Україні побутував у цей вечір звичай малювати і ліпити хрести в хаті та господарчих будівлях — “щоб Бог милував від злої напасти”

Після Святої вечері всі складали ложки в одну миску, зверху прикривали її хлібиною — “щоб хліб родився”, а кутю, яка залишилася, виносили курям — “щоб добре неслися”

Дівчата в цей вечір ворожили: виходили на поріг і тарабанили ложками — “де пес забреше, тули й заміж іти”

Водохреще

Свято Водохрещ називають ще днем Богоявлення через те, що Бог об'явився на ріці Йордані. Відомий християнський письменник святий Іоанн Златоуст писав півтори тисячі років тому: “День Хрещення називається Богоявленням тому, що Христос став відомим усім не тоді, коли народився, а тоді, коли хрестився”

У день Богоявлення на ріках, ставках, озерах, у криницях відбувалися водосвячення — на згадку про хрещення Ісуса Іоанном Хрестителем. Перед Водохрещами господарі й парубки прорубували на річці ополонку, випилювали в льоду великий хрест і ставили його над водою. Біля хреста будували з льоду престол, а з ялинових чи соснових гілок робили “царські врата” — браму з аркою. Ранком у церкві відбувалося богослужіння, після якого всі йшли на річку до хреста.

Господарі несли свічки-тріїці, хлопці — голуби, а мисливці йшли з рупницями. На річці біля хреста похід зупинявся і ставав на льоду великим барвистим колом. Після недовгої відправи священник занурював у ополонку хрест, а хор співав: “Во Йордані крещаюцуся Тобі Господи...” Мисливці стріляли, хлопці припускали голубів. Освячену воду люди набирали просто з ополонки. Хто приїздив на Йордань кінями, напував їх — “щоб хвороби не боялися та міцнішими були”

На Поділлі та Гуцульщині на Водохреще святити трійцю — три свічки, зв'язані квітчастою хусткою та оповиті намистом, стрічками, калиною, васильками та безсмертником. З трійцею на Йордань йшли переважно дівчата. Під час богослужіння вони запалювали її від свічок, що горіли на престолі. Після посвячення, перед тим як іти додому, трійцю гасили, занурюючи в ополонку.

На колишній Гетьманщині на Водохреще парубоцтво сходилося на лід помірятися силами, а дівчата бігали умиватися йорданською водою — “аби щоки рум'яніли”

Київ *

* Романа КОБАЛЬЧИНСЬКА — авторка книжки “Золоті ключі”, однієї з найкращих (серед виданих за останні роки) науково-популярних праць про поезію народних звичаїв і обрядів. При її написанні вона щедро використала матеріали із призабутих джерел, а також із власних записів, зібраних як в Західній, так і в Східній Україні.

У видавничій анотації про цю книжку сказано: “Відкрити культуру рідного краю — це повернути сьогоднішнім і майбутнім читачам напівзабуті скарби і рідне слово, народну пісню, традиційні ремесла; очистити від намулу дзвінкову криницю української обрядовості. Автор мала на меті, не претендуючи на всеосяжність, укласти своєрідну хрестоматію народознавства” Цієї мети їй вдалося досягти. Вона збрала цікаві матеріали на дану тему, вдало згрупувала їх і, таким чином, показала особливу привабливість, справжню красу, відблиски вічної поезії народних звичаїв і обрядів, зокрема тих, які стосуються різдвяних свят.

Було б добре, якби авторка продовжила свою благородну працю на ниві дослідження і популяризації народної поезії. Такі книжки, як “Золоті ключі” варто видавати і перевидавати якомога частіше і якомога більшими тиражами.